

Bevezetés

Jelen írás Csatka Endre (1896–1970), a későbbi Kossuth-díjas művészettörténész egy rendkívül fontos, ugyanakkor méltatlanul figyelmen kívül hagyott közérdekű tevékenységét kívánja bemutatni, és egyúttal a hálás utókor köszönetét kifejezni neki a vármegyei magángyűjtemények és műemlékek védelmében 1945 és 1947 között kifejtett erőfeszítése miatt.

Csatkát 1945. július 20-án nevezte ki Fábján Lajos polgármester (1945–1948) Sopron szabad királyi város múzeumának élére múzeumi igazgatórnek.¹ Az új intézményvezetőre a háborús károkat szenvedett múzeum helyreállítása és gyűjteményének rendbetétele mellett nagy feladat várt. Augusztus 9-én ugyanis Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter a 4450/1945 M. E. sz. (VI. 4.) kormányrendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet) felhatalmazása alapján elrendelte a Sopron város és vármegye területén található gyűjtemények hatósági őrizetét. A gyűjtemény gondnoki teendőivel Csatkát bízta meg, felkérve, hogy a hatósági őrizetbe vett tárgyak „*egyetemes nemzeti értékére való tekintettel megbízatásában a legteljesebb lelkiismeretességgel és felelősséggel járjon el*”.² Ezzel párhuzamosan újabb megkeresés érte a szakembert. Augusztus 2–11. között három miniszteri biztos, Voit Pál (az Iparművészeti Múzeum muzeológus öre), Kapossy János (országos főlevéltáros) és Kozocsa Sándor (az OSZK könyvtárosa) egy személyautóval, egy sofőrrel és megfelelő „*nyílt parancssal*” járta végig Vas és Sopron vármegye nagy részét azzal a feladattal, hogy felmérjék a köz- és magángyűjteményeknek a háborús események utáni állapotát és gondoskodjanak védelmükről. Fel kellett kutatniuk az ország más részeiből ideszállított műkincseket és gondoskodniuk kellett azok visszakkerüléséről is. A kiküldött bizottság 9-én személyesen találkozott Csatkaival, akit Voit megbízott a vármegye területén található elhagyott vagy veszélyeztetett műkincsek gondozásával.³

Október 15-én – a Kormányrendelet alapján – a kultuszminiszter 60.893/1945. V.ü.o. számú rendeletével Csatkát azzal bízta meg, hogy a város és a vármegye területén

¹ Soproni Múzeum (SOM), Helytörténeti Gyűjtemény, Kézirattár 2012.7.1.

² SOM, Iktatott ügyviteli iratok (Ikt. ügyv. ir.) 90/1945.

³ Balázs Péter: A VKM „repülő bizottságának” szemléútja 1945 augusztusában a nyugat-dunántúli könyvtári, levéltári és muzeális értékek háborús kárának felmérésére és védelmének megszervezésére. In: Levéltári Szemle 1991 (41/1) 59–71.; Bognár Gábor: Voit Pál 1945. augusztusi jelentése a nyugat-dunántúli műgyűjtemények állapotáról. In: Műemlékvédelmi Szemle 8 (1998/1) 77–94. Voit Krisztina: Magán- és közgyűjtemények sorsa a II. világháborúban és az azt követő években (1944–1950). Magyar Könyvszemle 110 (1994) 269–280. Uő: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok. Budapest, Argumentum, [2005] 44–53.

lévő veszélyeztetett magánlevéltárak, magánkönyvtárak, valamint a nemzet szempontjából fontos egyéb gyűjtemény és műkincs védelmét szervezze meg. Felhatalmazta a szükségessé vált valamennyi biztonsági intézkedés megtételére. Így az elismert szakembernek jogában állt a veszélyeztetett anyagot zár alá venni, szükség esetén más, biztonságosabb helyre szállítani és az őrzéssel gondnokot megbízni. A miniszter felkérte, hogy a legrövidebb időn belül végezze el a szükséges adatgyűjtést, jelölje ki a szükséges szakértőket, és szervezze meg a biztonsági munkálatokat. Egyúttal felhívta a figyelmét, hogy szükséges lesz a mentési munkákba bevonni Házi Jenő (1892–1986) soproni főlevéltárost is. A felmerülő költségeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) fogja fedezni. Csatkainak munkája eredményéről kéthetente jelentést kellett beterjesztenie a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Országos Gyűjteményügyi Bizottsághoz (OGYB).⁴

1. kép A dénesfai kastély egyik szobája. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

⁴ SOM, Ikt. ügyv. ir. 198/1945. Az OGYB-t a Kormányrendelet végrehajtására a minisztérium szeptember 1-jén a 42.139/1945. V. sz. rendeletével állította fel a „nemzet szempontjából jelentős és veszélyeztetett magángyűjtemények, könyvtárak és levéltárak biztonságba helyezésére”. Elnöke Mihalik Sándor, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója lett, tagjai pedig Kossányi Béla országos főlevéltárnok, Vargha László közgyűjteményügyi előadó és Varjas Béla múzeumi könyvtárnok. A jegyzői feladatokat Fügedi Erik látta el.

2. kép. A dénesfai kastély ebédlője. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

Csatkai személyében nagy tudású, felkészült szakembert választott a kormányzat, hisz ő volt az, aki az 1930-as években személyesen kereste fel a vármegye területének nagy részét, hogy művészeti és történeti jellegű anyagot gyűjtson a helyi műemlékeket bemutató munkájához. Kutatásának eredményeit három topográfiai kötetben tette közzé.⁵ Emellett 1938–1941 között a Soproni Szemle hasábjain egész sor Sopron vármegyei kastély (Sopronkeresztúr [ma: Deutschkreutz, A.], Peresznye, Bük, Zsira, Simaság, Fertőrákos, Nagycenk, Dénesfa, Röjtök, Nagylózs, Pinnye, Csáfordjánosfa, Mesterháza, Iván, Nagygeresd, Sajtoskál) önálló leírását is közzétette. Így kétségtelenül ő ismerte legjobban a megye kastélyainak (Eszterháza kivételével, melyet nem kereshetett fel) berendezését is.⁶

⁵ *Csatkai Endre*: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. Sopron vármegye műemlékei. II. sorozat. Sopron, 1935. Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat. Sopron, 1937. E munkák lettek az alapjai későbbi megyei topográfiájának: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956.

⁶ A Soproni Szemlében (SSz.), a Sopronvármegyei várak, kastélyok és nemesi kuriák c. rovatban (vagy azon kívül) írt kastélyismertetőket: Sopronkeresztúr vára. SSz. 2 (1938/1–2) 93–96 (*László Ernő* néven). A peresznyei gróf Berchtold-kastély. SSz. 2 (1938/3) 157–159 (*László Ernő* néven). A gróf Szapáry-kastély Bükön. SSz. 2 (1938/4) 248–256. A zsirai (gyülevizi) kastély. SSz. 3 (1939/1–2) 70–75. A simasági kastély. SSz. 3 (1939/3) 159–162. A fertőrákosi püspöki kastély. SSz. 3 (1939/4) 249–254. Széchenyi-műemlékek Nagycenken. SSz. 3 (1939/5–6) 316–327. A dénesfai gróf Cziráky-kastély. SSz. 4 (1940/1) 32–37. A röjtöki kastély. SSz. 4 (1940/2–3) 113–128. A nagylózsi báró Solymossy kastély. SSz. 4 (1940/4–5) 262–266. Sopronmegyei kastélyok. Bük: Felsőbüki Nagy Pál kúriája; Pinnye: Simon-kúria; Csáfordjánosfa: Simon-kastély; Mesterháza: Jekelfalussy-kúria. SSz. 4 (1940/4–5) 378–381. Iván (gróf Széchenyi), Nagygeresd

Esperesi jelentések Csatkai Endre részére

Megbízása alapján Csatkai augusztus 16-án körlevélben fordult a vármegyei esperesekhez. Arra kérte őket, hogy mivel a fennálló közlekedési viszonyok mellett nem utazhatja be a vármegye területét, segítsenek neki „*az egyetemes nemzeti értékekre való tekintettel*”, és közölgék, hogy esperességük területén mely kastélyok és műgyűjtemények elhagyottak, melyeket fosztottak ki ismeretlen tettesek, és melyek berendezését hordták szét a helység lakói. Csatkai tisztában volt azzal, hogy csak a kért adatok birtokában lesz lehetősége az elhurcolt ingóságokat összegyűjteni, a meglévőket pedig zár alá venni.⁷

Mivel augusztus 18–29. között mindössze öt helyről (Sopronhorpács, Nagycenk, Beled, Fertőszéplak és Újkér) kapott választ,⁸ október 30-án ismételt tájékoztatást kért az esperesektől a kérdéses műkincsek felől Bányogyszovátról, Szilsárkányról, Egyházásfaluból, Kapuvárról és Egyedről. Tájékoztatta őket, hogy a miniszter kívánságára megyszerte megbízottakat kell szerveznie, akik a nemzeti vagyon megvédésében segítségére lesznek és minden felmerülő esetben hivatalból értesítik őt, hogy a megfelelő intézkedéseket megtehesse. Úgy vélte, ebben a munkában az illetékes esperesre lehetne legbiztosabban építeni, „*mint akinek érzéke van a történeti emlékek iránt és történeti ismeretei vannak*”.⁹ A címzettek közül november 5. és 1946. február 12. között Egyed és Egyházásfalú kivételével mindenki válaszolt.¹⁰

Csatkai és a vármegyei közigazgatás együttműködése

Csatkai augusztus 21-én vette fel a kapcsolatot Vaskó Kálmán alispánnal. A közlekedési nehézségek miatt arra kérte, hogy a jegyzőségek útján szerezze meg az elhagyott kastélyok és gyűjtemények jegyzékét. Szerinte egyes helyeken az is célravezető lenne, ha a lakosság által elhurcolt műtárgyakat a közbiztonsági szervek összegyűjtenék és biztonságba helyeznék. „*Magánuton szerzett tudomásom szerint sok tárgyat elvittek a sopronhorpácsi és nagylozsi kastélyból*” – állapította meg keserűen. Tájékoztatta, hogy a VKM által kiküldött bizottság ígérete szerint az összeszedett műtárgyakért – ha megfelelő mennyiségű anyag

(Karcsey és Mesterházy), Sajtoskál (Losonczy). SSz. 5 (1941/1) 53–56. A Virtsolói Rupprecht-kastély Sajtoskálon. SSz. 5 (1941/2) 141–144. Rajta kívül még Énekes Kálmán írt a témában: A sopronhorpácsi kastély. SSz. 2 (1938/5–6) 305–309. Az írásokat Diebold Károlynak (1896–1969) az egyes épületekről készített külső és belső fényképeivel illusztrálták. Jelen írásban a fotós azon munkáiból válogattunk, melyek akkor nem kerültek be a Soproni Szemlébe. Érdekes módon 1940 körül Diebold még a hercegi családtól is engedélyt kapott, hogy eszterházi kastélyának főbb termeiről fotókat készítsen. Ezek negatívjait is a Soproni Múzeum Fotótára őrzi (21548–21682). *Dávid Ferenc*: Eszterháza belső terei. In: *Ars Hungarica* 28 (2008/1–2) 73–95.

⁷ SOM, Ikt. ügyv. ir. 94–104/1945.

⁸ Ld. I. 1–5. sz. források.

⁹ SOM, Ikt. ügyv. ir. 202–206/1945.

¹⁰ Ld. I. 6–8. sz. források. Ld. még: *Perger Gyula*: „... félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3. Győr, 2005.

gyűlik össze – a minisztérium autót fog majd rendelkezésre bocsátani, hogy azokat a soproni múzeumba szállíthassák.¹¹

Miután – az ősszel hivatalából távozó – Vaskótól nem kapott választ, Csatkai november 1-jén az új alispánhoz, dr. Kotsis Elemérhez fordult. Tudatta vele, hogy a nehézségek ellenére folytatta az anyaggyűjtést, de a város területén levő műgyűjtemények biztosításával be kellett érnie. Mivel október 15-én kultuszminiszter ismét megbízta a veszélyeztetett vármegyei műkincsek biztosításával, arra kérte az alispánt, hívja fel jelentéstételre a vármegye ismert műgyűjteményeiről a jegyzőségeket. Jelezte, hogy a megye területét korábban gyakran bejárva ismerte a nagyobb gyűjteményeket, melyek többnyire kastélyokban voltak elhelyezve. Tudomása szerint ezek egy része jelenleg valóban elhagyott, gazdátlan, de az épületet orosz katonák lakják, így oda tilos belépni. Más gyűjtemények gazdája ugyanakkor otthon tartózkodik, de előfordulhat, hogy biztosítani kívánja gyűjteményét, ezen esetben akár a helyi templom sekrestyéje, akár a soproni múzeum nyújthat menedéket értékei számára.

3. kép. A dénesfai kastély díszes lépcsője. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

¹¹ SOM, Ikt. ügyv. ir. 118/1945.

Szerinte a következő kastélyokról lehet szó: „Eszterháza. A fertőszéplaki esperes szerint oroszok vannak benne és az elhagyott javak kormánybiztosa¹² is hiába kísérelte meg a bejutást. Bük. Szapáry kastély. Teljesen kifosztva. A grófné Bükön él. Megtudakolandó, hogy esetleges értékeit nem akarja-e biztonságba helyezni. Zsira. Zichy kastély. Volt-e benne valami értékes, valamint jelenlegi sorsáról nem tudok. Simaság. Balogh Brunó idejében sok szép régiség volt benne, de sorsáról semmi tudomásom. Fertőrákos. Püspöki kastély. Még évekkel ezelőtt a régebbi bútorokat eladták. Nagycenk. Széchenyi kastély. Kiosztva és felegetve. Állítólag még menthető valami. Röjtökmuzsaj. Telve volt értékes műkincsel. Kifosztva. Nagylozs. Solymossy kastély. Kifosztva. Pimnye. Simon kastély. Talán volt benne valami. Berendezését nem ismerem. Csáford. Simon kastély. Sok szép műkincsel. Sorsát nem ismerem. Mesterháza. Jekelfalussy kastély. Kevés és jelentéktelen régi bútor. Csernelháza. Chernel kastély. Állítólag volt benne régi bútor és kép. Sorsát nem ismerem. Iván. Széchenyi kastély. Sorsa ismeretlen. Nagygeresd. Karcsay kastély. Valószínűleg már korábban kiürült. Mesterházy kastély sorsát nem ismerem. Sajtoskál. Rupprecht kastély. Néhány régebbi bútor. Sorsa ismeretlen. Losonczy kastély sorsát nem ismerem. Rábakecöl. Valószínűleg már semmi nem volt a kastélyban korábban sem. Dénesfa. Cziráky kastély. Jelentés szerint a család bent lakik. Kisfalud. Ajkay kastély. Nem veszendő-e az állítólagos családi levéltár? Mihályi. Dőry kastély. Régi bútorok. Sorsa ismeretlen. Egyed. Az Egyedy kastélyban sok műkincs volt. Sorsa ismeretlen. Rábasebes. Széchenyi kastély. Sorsa ismeretlen. Szany. Püspöki kastély. Berendezését, sorsát nem ismerem. Szilsárkány. Több nemesi kuria. Tán akad valami? Magyarkeresztúr. Jankovich kastély. Baditz Ottó festőművész hagyatéka. Sopronhorpács. Kifosztva. Beled. Barthodeiszky kastély. Nem ismerem berendezését, sem a sorsát. Peresznye. Berchtold kastély. Majoros főintéző szerint teljesen kifosztva.”

Csatkai hangsúlyozta, hogy a jelentésekben térjenek ki az egyes épületek állapotára is. „Nagycenk kastélyának gerendáit annyira lopkodják a hir szerint, hogy maholnap nem lesz teteje” – kesergett. Az alispán útmutatását kérte, hogy a megyei főtisztviselők közül kiket kérhetne fel a kultuszminiszter nevében a vidéki műemlékek és műkincsek felügyeletével. Úgy vélte, a főjegyzők szerepvállalása alkalmas lenne feladatra, együttműködve az esperesekkel és néhány protestáns lelkésszel (pl. nemeskéri, vadosfai, nagygeresdi).¹³

Az alispán december 6-án rendelte el a főjegyzőknek a jelentéstételt. Kötelezte őket, hogy „a hatóságok a veszélyeztetett műkincseket a legmesszebbmenő védelemben részesítsék és gondoskodjanak arról, hogy a lakosság által elvitt műtárgyakat (kastélyok, gyűjtemények bútorzata, felszerelési tárgyai, könyvtár, képtár stb.) gyűjtsék össze és helyezték biztonságba. Erre legalkalmasabb a templomok sekrestyéje, vagy oratóriuma. Kellő anyag vagy egyéb szükség esetén a műtárgyakat a gondnok a soproni múzeumba szállítja be.” Előírta a szükséges intézkedések megtételét, „egyúttal a műgyűjteményekről (azok jelenlegi állapotára, biztonságára, mikénti megőrzésére vonatkozóan) tegyenek részletes jelentést. E tekintetben elsősorban a

¹² Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága a Miniszterelnökséghez tartozott, 1945–1948 között működött. Vas megyei tevékenységének mintaszerű feldolgoása: *Bajzik Zsolt*: Az Elhagyott javak Kormánybiztosságának működése Vas megyében 1945-től 1948-ig. In: Vas Megyei Levéltári Füzetek, 9. Előadások Vas megye történetéből, III. 2000. 223–236.

¹³ SOM, Ikt. ügyv. ir. 207/1945.

kastélyokról, kúriákról, azok állapotáról értékeiről stb. kívánok tájékoztatást”. Csatkai útmutatása szerint járasonként felsorolta, hogy különösen mely kastélyok és kúriákra legyenek figyelemmel. Elrendelte, hogy: „Jelentéseikben tüntessék fel azt is, hogy az épületek mil[yen] karban vannak, valamint általánosságban mily intézkedésekre volna szükség. Végül tegyenek javaslatot arra, hogy az egyes műemlékek és műkincsek felügyeletére a helybeli lakosok közül névszerint kiket lehetne felkérni.”¹⁴

Elsőként az eszterházi körjegyző tette meg jelentését az Esterházy-kastély pusztulásáról.¹⁵ A járási szintű jelentések csak 1946 elejétől érkeztek be az alispáni hivatalhoz. Elsőként (január 10. és 16.) dr. Molnár Elemér, a soproni járás főjegyzője tett eleget az utasításnak,¹⁶ őt a csornai járásból dr. Szilágyi Imre helyettes főjegyző követte (február 15.).¹⁷ Végül február 21-én az alispán személyesen tájékoztatta Csatkait a csepregi,¹⁸ 25-én pedig a kapuvári járásban tapasztaltakról.¹⁹

4. kép. A peresznyei kastély egyik szalonja. Diebold Károly, 1938 (Soproni Múzeum)

¹⁴ Uo. 264/1945.

¹⁵ Ld. II. 4/a sz. forrás.

¹⁶ Ld. II. 1/a és 1/b. sz. források.

¹⁷ Ld. II. 2. sz. forrás.

¹⁸ Ld. II. 3. sz. forrás.

¹⁹ Ld. II. 4/b sz. forrás.

Csatkai kapcsolata az Országos Gyűjteményügyi Bizottsággal

Csatkai első jelentését november 10-én küldte meg, igaz nem az OGYB, hanem az ugyan-csak a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Közgyűjtemények Országos Felügyelősége számára. Tudatta, hogy munkája nehézségekbe ütközött (csak szeptemberben töltötték be az elhagyott javak kormánybiztosságának soproni állását, illetve Vaskó alispánnal hiába lépett kapcsolatba). A megyei esperességek közül eddig csak öttől kapott választ. *„Szomorú kép tárul elénk belőlük. A kastély vagy megközelíthetetlen a benne elszállásolt oroszok miatt, vagy már széthordták értékeit, ha gazdátlan. Jómagam a csornai prépostságot néztem meg. Mint egyházi épület akkor már védelmet élvezett, de a megszállás első zavaraiiban kifosztották, könyvtára és levéltára ugyan megmaradt, de műkincseit elhurcolták és szétszörták.”*²⁰ Jelentésében kitért munkája nehézségeire is. Az odautazás tetemes költségébe került, egy egész munkanapját igénybe vette, a vonatkésés és egyéb kellemetlenségek (huzatos, nyitott vasúti kocsi, érkezés éjfélkor a vaksötét városba) pedig elvették a kedvét a további munkától, *„mert ezenfelül azt is látnom kellett, hogy teljesen hivatalos hatalom nélkül kell ezt a munkát végezniem”* – fogalmazta meg negatív tapasztalatait. Ráadásul a megyei elhagyott javak biztosa is közölte vele, hogy neki sincs anyagi lehetősége vidékre járni. Bár az új alispán megígérte a körjegyzőségek bevonását a védelembe, Csatkai csalódott volt, mert elsődleges célját (*„valami jármű használatát”*) nem tudta elérni nála. Mivel az orosz katonaság által lakott épületekbe megtiltották a belépést, Eszterháza megtekintése is lehetetlen volt, *„bár már a németek sok dolgot elhurcoltak”* a kastélyból. Csatkai szerint az elhurcolt és a lakosságnál lappangó műkincseket csak a karhatalommal rendelkező hatóság tudná összeszedni. A körjegyzőktől sem kapott még jelentést, a közlekedési viszonyok és a rossz közbiztonság pedig szinte ellehetetlenítette számára az eredményes munkavégzést. A vasúti közlekedés majdnem teljes megbénulása miatt egy helység személyes felkeresése legalább két napot vett igénybe, ráadásul vidéken teljesen lehetetlen volt az étkezést pénzért megoldani. A rossz közbiztonságra jellemző, hogy az egyetlen, Sopronba tartó vonat – melynek *„utasait gyakran kifosztják és levetkeztetik”* – éjfélkor ért be a városba. Ilyen helyzetben Csatkai szerint a szükséges védelmet csak *„erősen kiépített, decentralizált és hatóságilag támogatott szervezet képes elvégezni. Ilyen helyi központnak a járási főjegyzők hivatala és az esperességek szolgálhatnak.”*

Jelentette, hogy a soproni magángyűjtemények közül a Storno család városi háza (Fő tér 8.) sértetlen maradt, a külvárosi műteremről (Bécsi út 25.) pedig külön jelentést küld. A Zetl-Langer-gyűjteményben (Balfi út 11.) sem történt károsodás, ezt a rendszeresített tábla segítségével védelem alá helyezte, itt a tulajdonos maga látja el a védelmet. A bencés gimnázium gyűjteményének (Szt. György u. 9.) mozdítható anyagát, a híres Herz-féle

²⁰ Az államosítás után, vélhetően 1951-ben a rend levéltárát a Soproni Közlevéltárba szállították, ahol azt rendezték és raktári jegyzéket készítettek róla. 1999-ben a rend kérésére magánlevéltárak anyagát visszaszállították Csornára, míg a hiteleshelyi anyag továbbra is Sopronban maradt. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), XII.1. Csornai Premontrei Káptalan Hiteleshelyi Levéltára iratai.

pénzgyűjteményt és egyéb, egyiptomi, görög és más régiségeket az oda elszállásolt németek ellopták. Távozásuk után Sopron ostromakor bombatalálat érte az épületet, és a múzeum felett egy helyen beszakadt a tető. A romok közül előkerült anyagot ideiglenes megőrzésre a múzeumba vitte. Sikerült több értékes habán munka darabjait elhozni, melyeket összeragasztanak. Sok értékes céhokmányt mentett meg az elkallódástól, melyek feldolgozása folyamatban van. Igen értékes helyi szempontból Dobner Ferdinánd 1726–1730 közötti kéziratos naplója. A városi elhagyott javak biztossága engedélyével megtekintette a raktárt, a hajdani penészes óvóhelyet, ahonnan hat festményt és 22 művészi szakkönyvet hozott el megőrzésre, az ott penészedő értékes 18. századi német munkákra pedig felhívta a városi könyvtár vezetőségének figyelmét. A biztosság vezetője megígérte, hogy az érdekesebb tárgyakat át fogja adni a múzeum részére. Csatkai levelét az alábbi, Sopronról szóló gondolattal zárta: *„Meg kell sajnálattal állapítani, hogy egy magyar várost nem fosztottak úgy ki a németek és az ostrom zavaros idejében ismeretlen tettesek, vegyük ehhez hozzá a rengeteg bombázást! Régi soproni családok arcképei, bútoraik nyomtalanul eltűntek.”*²¹

5. kép. Enteriőr-részlet a peresznyei kastélyból. Diebold Károly, 1938 (Soproni Múzeum)

²¹ Uo. 228/1945. A jelentéshez az alábbi iratok másolatát mellékelte: az addig beérkezett esperesi jelentések (108–110/1945, 124–125/1945), a még választ nem adó esperesek részére ismételtén küldött kérés (202–206/1945), az alispánhoz november 1-jén írt levél (207/1945) és a megmentett bencés gyűjtemény átvételéről szóló jegyzőkönyv (209/1945).

A vármegyei műkincsek biztosításában elért eredményeiről szóló második jelentését december 13-án terjesztette be az OGYB-hez. Előadta, hogy a vasúti közlekedés és a közbiztonság tovább romlott, ezért nem tudott helyszíni kiszállást végezni. A peresznyei Berchtold-kastélyról csak szóbeli értesülésekkel rendelkezett. Szerinte, ahogy a legtöbb helyen, úgy itt is nem annyira műemlékvédelmi kérdésről van már szó, hanem rendőri-ről: „a lakósnál összeszedni azt, amit nem hurcoltak még tovább.” Bükre elküldte a gróf Szapáry családnak a többnyelvű védőtáblát, „bár a kastélyt már nagyjából kifosztották, csak hogy mégis a maradék biztosítva legyen és esetleg a szép korabarokk épület rongálása elkerülhető legyen”. Örömmel vette, hogy az alispán jelentéstételre és egyéb intézkedések megtételére utasította a járási főjegyzőket. Úgy vélte, hogy ezzel, ha öthetes késéssel is, „de mégis belenyúl a feladat mélyébe és tán előbbre viszi a sajnos eléggé rosszul álló ügyet”.²²

6. kép. Részlet a sopronhorpácsi kastélyból. Diebold Károly, 1940 (Soproni Múzeum)

²² Uo. 265/1945.

December 10-én az OGYB közölte, hogy tisztában vannak a nehézségekkel, amivel a vidéki magángyűjtemények mentése jár. Felhívták Csatkai figyelmét, hogy a munkavégzéshez szükséges pénzt a bizottságtól kell igényelnie. Tájékoztatták, miszerint a VKM kilátásba helyezte, hogy egyetemi hallgatókat is bekapcsolnak a vidéki körzeti bizottságok munkájába, hogy felderítsék a vidéki kastélyok jelenlegi helyzetét. Ezért arra kérték, jelentse be, hány egyetemi hallgató foglalkoztatását tartja szükségesnek, hogy egy hónap alatt felderíthető legyen a magángyűjtemények állapota.²³ December 17-én Mihalik Sándor, az OGYB elnöke már arról számolt be, hogy határozat született a középiskolai tanárok és egyetemi hallgatók bekapcsolására a vidéki bizottságok munkájának megkönnyítése céljából, hogy „a körzet területére eső valamennyi kastély, kúria, jelentősebb gyűjteményeket, könyvtárt, vagy levéltárt őrző családi házak jelenlegi állapotáról a legrövidebb időn belül részletes tájékoztatót” nyerhessenek. Ismét kérték Csatkait, jelentse be személyi igényeit, hogy 1946. február 1-ig elvégezhető legyen a munka.²⁴ December 21-én megküldték neki a Sopron megyei műgyűjtemények listáját.²⁵

Csatkai december 27-én kelt, harmadik jelentése szerint a körülmények tovább romlottak, így nem sok reményt látott az eredményes mentésre, és az egyetemisták segítségét sem tartotta jó elképzelésnek. *„Nyíltan megmondom, hogy a helyzetet kilátástalannak látom. Amit meghagytak a németek, elkallódott a felszabadulást követő időkben. Mire június táján ocsúdni kezdünk, már a legtöbb helyen üres falakat találtunk, sőt sok helyütt még azt sem, mint Nagycenken, ahol már a kastély tetejét is elhordták. Nézetem szerint rendőri ügy ez már; a lakosságnál összeszedni a rablott holmit csak karhatalommal lehet. Amit első jelentésemben leszögeztem, nem javult, hanem még tovább romlott. Téli idején egyszerűen lehetetlen a megye területét bejárni. Hogy pedig a járási főjegyzők jelentései nem nagyon futnak be, arra is lehetett számítani. Papíron igen szép az egyetemi hallgatók bekapcsolása a mentési munkálatokba. De csak papíron. Vonat nincs; gyalogszerrel télen bejárni a megyét? Ma, amikor a legtöbb embernek, mint p[éldának] o[káért] jómagamnak egyetlen rend ruhája, egyetlen elnyújt cipője van, a pótlás pedig lehetetlen. Ehhez még a közbiztonság tökéletes csődje! Mikor naponta érkezik a hír, hogy a magános utasoknak az országúton itt és amott volt kalandja, mikor itt a villanyfényes városban este 7 után már senkifia nem biztos benne, nem húzzák-e le róla a ruhát, akkor merészkedjék valaki gyalogosan neki a megyének?”* Hiába közölte volt tanítványaival az OGYB feltételeit, nem jelentkeztek segíteni. Ha pedig emiatt a központból küldenének ki egyetemi hallgatókat, az túl sokba kerülne, mert a szerencsétlen idegen falun élelmet sem kap pénzért, esetleg szállást a papnál vagy a tanítónál. Azt javasolta, hogy az elmúlt hónapok „kényszerű mulasztását” ne most, a téli hónapokban akarják behozni. Mindenekelőtt várják meg a főjegyzői jelentéseket, 1946 áprilisában az OGYB bocsásson a rendelkezésére egy autót, amivel egy hét alatt be tudja járni a megyét. Ezt reményei szerint el tudják intézni, hisz a nyáron is kapott a Voit-féle bizottság a VKM-től

²³ Uo. 281/1945. (Az OGYB iktatása szerint: 25-1945.)

²⁴ Uo. 280/1945. (Az OGYB iktatása szerint: 28-1945.)

²⁵ Uo. 276/1945.

személygépkocsit. Jelezte, hogy Sopronban nem lehet autót bérelni, mert nincs, hivatalos gépkocsit pedig nem bocsátanak a rendelkezésére. Úgy vélte, ha az OGYB ily módon meg tudja szervezni a mentést, és ennek keretében sor kerül Sopron vármegyére is, szívesen vállalja a munkát mint a megye topográfusa. Sajnálattal konstataulta, hogy már nem képes – miként ifjú éveiben – gyalog bejárni a megye területét, és az 1944/45-ös események is megviselték.²⁶ Tájékoztatót kért arról, hogy más megyékben hogyan szervezték meg a mentést, mert az az érzése: „nem kell magamat tunyasággal vádolnom, máshol sem rózsásabbak a viszonyok”.²⁷

A magányújtemények állapotáról szóló főjegyzői jelentések közül elsőként a soproni járásra vonatkozót kapta meg, amit január 21-én küldött meg az OGYB részére.²⁸ Március 8-án már a kapuvári és a csepregi járásról szóló jelentéseket is postázhatta. Egyúttal tudatta, hogy március 19-én személyesen fogja megtekinteni a csornai premontrei prépostságot, ahol nagyobb műgyűjteményt és könyvtárt őriznek. A csornai járás főjegyzőjétől is bővebb értesülést kívánt szerezni az ottani kastélyok sorsáról. Eszterháza vonatkozásában Porpáczy Aladár (1903–1965) intézőt kérte fel, hogy értesítse a kastély állapotáról.²⁹

Március 20-én kelt jelentéséhez mellékelte a csornai főjegyzőséghez beérkezett jelentéseket és beterjesztette csornai látogatásának jegyzőkönyvét, mely szerint a prépostság műgyűjteményeit, könyvtárát és levéltárát nagyobb károsodás nem érte, a műtárgyak kellő biztonságban vannak. I. Ferenc lépcsőházban elhelyezett nagyméretű szobra könynyebben megsérült (az orrát ütötték le), viszont a középkori angyal-dombormű teljesen ép, immár biztos helyen áll a prépostsági templom előcsarnokában befalazva. Csornai kiszállásának elszámolásával kapcsolatban felhívta a figyelmet, hogy a rendelkezésére álló 160.000 P-s napidíjból nem tudta étkezését fedezni, mert a vonat Sopronból olyan korán indult, hogy akkor még – a gázfogyasztás korlátozása miatt – nem lehetett meleg reggelihez jutni, ezért Csornán kellett reggeliznie, ebédelnie – és a vonat éjfél körüli visszaérkezése miatt – vacsoráznia is. Levele végén – tekintettel arra, hogy a károk összeírása

²⁶ Csatkai 1944. június 24. – 1945. március 30. között volt munkaszolgálatos. Átélt szenvedéseiről ld. a SSz. 68 (2014/2) számát: Csatkai Endre öröksége. Összeállítás a Holocaust 70. évfordulóján.

²⁷ SOM, Ikt. ügyv. ir. 283/1945. Leveléhez mellékelte a bányogyszováti esperes jelentését.

²⁸ Uo. 14/1946. A szilsárkányi esperes jelentését és a soproni járásra vonatkozó pótlást február 23-án adta postára. SOM, Ikt. ügyv. ir. 55/1946.

²⁹ Uo. 66/1946. Csatkai március 8-án írt Porpáczyknak. Mivel már korábban is a kastély gondnoka volt, felkérte, hogy helyi megbízottként segítse a műgyűjtemények védelme érdekében kifejtett munkája során. Tisztában van azzal, hogy Eszterháza vonatkozásában minden intézkedés „elégé elkészett már”, de talán sikerül majd együttes erővel eredményt elérni. Tavasszal személyesen megy a helyszínre, akkor megállapítják, mi még a teendő. SOM, Ikt. ügyv. ir. 67/1946. Az iktatókönyv szerint Porpáczytól nem érkezett válasz. A kastély állapotáról, sorsáról fontos forrásokat (1927–1963) közöl *Bardoly István*: „A falak is szenvednek” – épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963. Művészettörténeti Értesítő 64 (2015/1) 69–114, vonatkozó részek: 76–99. A dokumentumok között megtalálható Csatkainak a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához 1951. augusztus 7-én kelt jelentése, melyben előző nap tett helyszíni kiszállásának tapasztalatait írta le. Uo. 88–91. A jelentést ld. még: SOM, Ikt. ügyv. ir. 594/1951.

a folytatólagosan megküldött jelentésekben megtörtént – további teendőinek meghatározását kérte. A főjegyzői jelentésekkel kapcsolatban megjegyezte: „[...] azt a szomorú ténytet is ki lehet olvasni belőlük, hogy a legtöbb esetben a segítség későn jön. Ahol a tulajdonos jelen van, itt maga gondoskodik a műtárgyak biztonságáról. Ahol pedig az orosz katonaság van beszállásolva, ott intézkedés lehetetlen, legfeljebb a Bizottság magas összeköttetései révén tudná elérni, hogy neves műemlékeink, mint Eszterháza, Nagycenk pusztulásának most már vessenek gátat, és ha már a berendezés elpusztult, legalább az épület maga maradhasson meg. A széthurcolt műtárgyak összeszedése szerintem már csak rendőri kérdés...”³⁰

Csatkai figyelme májustól egyre inkább a pusztulásnak indult nagycenki Széchenyi-kastély megmentésére irányult. 14-én aggódó hangú levélben hívta fel a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) elnökségének a figyelmét, hogy értesülései szerint a helyi parasztszövetség megkapta a kastélyt, a parkot és a hársfasort, és a közeljövőben az épületet gazdasági célokra kívánják átalakítani. Ezért a MOB közbenjárását kérte a parasztszövetségnél a Széchenyi-emlékek megmentése érdekében.³¹ Június 24-én személyesen is meg tudta tekinteni a kastélyt és annak környezetét. Másnap részletes jelentést küldött tapasztalatairól az OGYB-nek. Az épület állapotának ismertetése mellett kitért a levéltár sorsára, valamint a még menthető berendezési tárgyra is.³² Jelentésére július 1-jén – az OGYB megszüntetése miatt³³ – a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége nevében Vargha László, a közgyűjtemények országos felügyelője válaszolt. Értesítette, hogy a kastélyról és tartozékairól szóló jelentését vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztették fel, hogy azok biztonságba helyezéséről gondoskodjon.³⁴

1947-ben Csatkai további erőfeszítéseket tett a cenki emlékek megmentése érdekében. Január 23-i levelében tájékoztatta Fügedi Erik miniszteri biztost, hogy „a nagycenki Széchenyi kastélyban még talált, de eléggé megviselt rokokókályhát és egy kályha töredékét még a nyár folyamán beszállítottam a múzeumba,³⁵ és ha a tavaszi építkezés befejeződött, fel is állítjuk az ép kályhát. Ugyanakkor az egyik nagycenki lakóstól megkaptam a kastély kápolnájának oltárképét,³⁶ csupán pecsétetes elismervényt kívánt. Ezért került a kályhával egyidőben

³⁰ SOM, Ikt. ügyv. ir. 67/1946. 85/1946.

³¹ Uo. 148/1946. Ld. III. 1. sz. forrás.

³² Uo. 220/1946. Ld. III. 2. sz. forrás.

³³ Az OGYB-t – mivel működése során nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket – megszüntették. A VKM júliusban kiadott, 73.828/1946. sz. rendeletével felállította a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosságát (VMMB). Első vezetője Domanovszky György (1909–1983) lett, őt decemberben Fügedi Erik (1916–1992) követte. A „Fügedi-biztosság” 1949-ig működött. *Keresztes Csaba: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944-1949.* In: ArchívNet 15 (2015) 1. sz. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html?oldal=2 (2016. október 29.)

³⁴ SOM, Ikt. ügyv. ir. 227/1946.

³⁵ A múzeum munkatársa, Kotzmanek János részére 20 Ft-ot fizettek ki a kastélyból elhozott rokokó kályha lebontásáért és Sopronba szállításáért. SOM, Ikt. ügyv. ir. 297/1946. A szóban forgó kályha jelenleg eredeti helyén, a kastély emeleti dísztermében van felállítva. A Soproni Múzeum Iparművészeti Gyűjteményébe tartozik (Ip.54.7.1).

³⁶ Valójában a kastélykápolna melletti vezeklőfülkében elhelyezett Bűnbánó Magdolna-képről van szó. Az

be ide és nem első kiszállásomkor már. Úgy itt, mint Eszterházában az oroszok teljesített munkáért a lakosoknak műtárgyakat adtak át, ezek összeszedése azonban olyan bonyolult jogi és rendőri munka, ami – szerintem – csak egészen nyugodt légkörben lehetséges.” Utasítást kért, mit tegyen, ha a múzeum számára a kastélyokból való műtárgyakat ajánlanak fel megvételre, hisz azokat az illető személyek jóhiszeműen kapták, és ezért nem szeretné őket zaklatásnak kitenni.³⁷

7. kép. A röjtökmuzsaji kastély egyik terme. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

Sajátosan alakult a Széchenyiek nagycenki levéltárának a sorsa. 1946 nyarán a levéltár töredékét Csatkai személyesen tekintette meg a helyi plébánia egyik kamrájában. Az iratokat – megmentve azokat a pusztulástól – még tavasszal hordta ide a romos kastélyból néhány helyi lakos segítségével Bereczki Imre (1912–1997) középiskolai tanár. 1947 májusában az anyagot a VM MB nevében rendőrtisztek tehergépkocsin a soproni múzeumba szállították, sok ruhadarabbal, szeméttel és törmelékkel együtt. Később az emberi ürülékkel szennyezett iratokat rágcsálók kezdték el pusztítani, emiatt augusztus 27-én Csatkai az iratok elszállítását kérte a VM MB-től.³⁸ Szeptember 17-én az alispánhoz fordult, hogy a dokumentumokat vigyék át a megyei levéltárba.³⁹ Október 2-án az alispán közölte, hogy a rendezetlen, szennyezett irattömeget a megyei levéltárnak nem áll

olajfestményt Csatkai 1946. július 5-én vette át letétbe Varga Ernő nagycenki lakostól. SOM, Ikt. ügyv. ir. 226/1946. A kép további sorsa egyelőre ismeretlen.

³⁷ Uo. 31/1947.

³⁸ Uo. 251/1947.

³⁹ Uo. 267/1947.

módjában átvennie,⁴⁰ ezért Csatkai október 17-én ismételten Fügedi intézkedését kérte.⁴¹ A miniszteri biztos 1948. június 8-án Házi Jenőt, Sopron város főlevéltárnokát kérte fel, hogy a múzeumtól vegye át a kérdéses irategyüttest. Házi a felszólításnak eleget tett, az anyagot előzetes selejtezés alá vonta. Az ép iratokat különválasztották a szétmállóktól és szétszakadtaktól. Az így kiválasztott iratok – a teljes anyag mintegy 5–10 %-a – végül a soproni levéltárba kerültek.⁴²

Összefoglalás

Csatkai Endre, Sopron vármegye művészettörténetének elismert kutatója, a soproni múzeum új vezetője 1945 augusztusában kultuszminiszteri megbízottként azt a feladatot kapta, hogy szervezze meg a háborús események miatt veszélybe került vagy elhagyott vármegyei magángyűjtemények védelmét. Megtisztelő, de a korszak züllött közbiztonsági állapota, pénzhiánya és közlekedési viszonyainak nehézségei miatt inkább rendkívül terhes feladatának legjobb tudása és lelkiismerete szerint igyekezett eleget tenni. Mindenekelőtt naprakész, hiteles információkra volt szüksége az érintett objektumokról és műgyűjteményekről. Elsőként az esperesekhez fordult, majd a vármegyei közigazgatás segítségét kérte. A járási főjegyzők és az esperesek jelentései közül az utolsókra egészen 1946 februárjáig kellett várni.

A beérkezett beszámolók siralmas állapotokat konstataáltak: a kastélyokat és kúriákat addigra már kifosztották, vagy orosz katonák szálláshelyül szolgáltak. Csatkai szomorú tapasztalatait folyamatosan megosztotta az OGYB-vel, beszámolt munkája nehézségeiről, de elért eredményeiről is, újabb és újabb iránymutatásokat kérve. Legrosszabb számára a kényszerű tehetetlenség érzése volt, hisz a közlekedés állapota miatt nehezen tudta bejárni a vármegyét, egyes épületekbe pedig az orosz katonaság jelenléte miatt eleve megtiltották a belépést. Egyértelmű volt számára, hogy miniszteri megbízottként nem tudja megakadályozni a javak elhurcolását, avagy elérni azok visszaszerzését, mert az a megfelelő jogosítványokkal felruházott karhatalom kötelezettségei közé tartozott (volna). Bár 1945 utolsó napjaiban az elkésettség és a körülmények további romlása miatt már maga is kilátástalannak látta a helyzetet, tovább folytatta munkáját: 1946 tavaszától főként a nagyeceni Széchenyi- emlékek megmentésével foglalkozott. Vármegyei gyűjteménymentő megbízatásának kimerülése után a soproni elhagyott javakat védelme jelentett további teendőket számára.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a közlésre kerülő jelentésekből a totális pusztítás/pusztulás képe tárul elénk, a későbbiekben – még ha csak elenyésző számban is – egyes

⁴⁰ Uo. 290/1947.

⁴¹ Uo. 302/1947.

⁴² Balázs Péter i. m. 71. A levéltárról bővebben: *Kelemen István: A Széchenyi család nagyeceni levéltárának története*. In: *A Széchenyi család nagyeceni levéltárának iratai (1678–1944)*. A Soproni Levéltár Tematikus Segédletei Nr. 1. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa (MNL GyMSMSL). Sajtó alá rendezte: Dominkovits Péter. Megjelenés előtt.

helyeken (pl. Fertőd, Nagycenk) a lakosságtól egyes berendezési tárgyakat mégis sikerült összegyűjteni, megmenteni, kiállításokon bemutatni. Bár a kastélyok berendezésének – az archív fotók által megőrzött – egykori fényét, gazdagságát már sosem tudjuk visszaállítani, az egyes műemlék épületeket méltó állapotban kell fenntartanunk a következő generációk számára.

FORRÁSKÖZLÉS

I. Esperesi jelentések

1. Kovács Péter sopronhorpácsi esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 108/1945

Igen Tisztelt Igazgató-főőr Ur!

Esperesi kerületem templomaiban, hála Isten, kevés kár esett. Mübecsü dologban semmi. Ellenben a horpácsi és nagylozsi kastély teljesen – a röjtökmuzsaji nagyobb részben kifosztatott. Az ellopott vagy elrejtett dolgok azonban mind a cselédségnél és a környék lakosságánál lappang. A horpácsi ezüst evőeszköz nagy része orosz kézen. Hogy volt-e ezek között mübecsü dolog, nem tudom. László F.⁴³ legjobb festménye (Dénes gr[óf]né) nálam van és egy kisebb értékű olajfestmény.

Azt vélem, csak a normális viszonyok beálltával lehet sikeresen megindítani a visszaszerzést.

Különös tisztelettel

Kovács Péter

p[ápai] kamarás, esp[eres]pléb[ános]

[tinta]

2. Dr. Szántó Antal nagycenki esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 109/1945

A NAGYCZENKI RK PLÉBÁNIAHIVATALTÓL

Nagyságos Igazgató Ur!

Legnagyobb tisztelettel közlöm becses levelére válaszolva, hogy a legkészségesebben támogatom közérdekű munkájában.

⁴³ László Fülöp Elek (1869–1937) festőművészről van szó.

Végtelenül örvendek, hogy a nagy megpróbáltatások után egészségben hazatérhetett és ezt a feladatot Nagyságos Igazgató Urban a leghivatottabb szakemberre bízták.

Legyen szabad azonban őszintén közölni, hogy nem vagyok egészen tisztában avval, mit értenek elhagyott javak alatt.

Nagyczenken a kastélyra és berendezésére a tulajdonos igényt tart. Számtartó, kastélygondnok, jogtanácsos utján állandóan gondot visel a kastélyra.

A valóságban nem is maradt a kastélyban művészeti jelentőségű dolog, mert képek, butorok, berendezési tárgyak teljesen szét lettek rombolva, maga a kastély is részben elégett...

Az irattár töredékei széthányva, szétszórva, széthordva... A megmaradt iratok összegyűjtésével és rendezésével most foglalkozik egy önkéntes vállalkozó, de éppen a legrégebbi iratok közül nem igen lehet találni... Szomoru és lesujtó látványt nyújt az egész kastély...

Ha Sopronba kerülök, módját fogom keresni, hogy Nagyságos Igazgató urral elbeszélgesünk ezekről az ügyekről...

A templomunknak, hála Isten, nem történt semmi baja, amit egy orosz kapitány szives támogatásának köszönhetünk, de a temetői kegykápolna szomoru látványt nyújt...

Nagyon fogok örvendeni, ha ebben az ügyben Nagyságos Igazgató Ur körutra indul és a nagyczenki plébániát is megtiszteli látogatásával...

Legszívélyesebb üdvözetemet küldve, maradtam Önagyságát is köszöntve, tisztelettel
Nagyczenk, 1945. aug. 18.

Dr. Szántó Antal
esperes

[gévelt; sk. aláírás tintával]

3. Sütő István beledi esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 110/1945

Igazgató Ur!

Levelére válaszolva értesitem, hogy tudomásom szerint az esperesi kerületben csak egy kastély van: a dénesfai, ahol esetleg műértékek lehetnek, de a kastély nem elhagyatott, mert a grófi család nem menekült el, hanem itthonn (!) maradt Dénesfán és most is ott lakik. Méltóztassék tehát közvetlenül oda fordulni felvilágosításért.⁴⁴

Maradtam Igazgató ur iránt tisztelettel:

Beled, 1945. VIII. 18-án.

Sütő István
esperes

[gévelt, levelezőlapon; sk. aláírás tintával]

⁴⁴ A család birtoklástörténetéről, az ősgalériáról és a berendezés sorsáról ld.: *Székely Zoltán: A Cziráky-ősgaléria. Artificium et Historia 3. A győri Xántus János Múzeum kiadványa.* Győr, 1997.

4. Horváth József fertőszéplaki esperes jelentése, 1945. augusztus 22.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 124/1945

Fertőszéplak, 1945. aug. 22.

Igen tisztelt Igazgató Ur!

Válaszolva f. évi aug. hó 16-án kelt nb. megkeresésére, tisztelettel közlöm, hogy alkalmasint paptársaim figyelmét is fel fogom hívni az elhagyott vagy veszélynek kitett műkincsek és gyűjtemények hatósági őrizetbe való vételének fontosságára és Igazgató Ur ebbeli munkájának a támogatására. Egyébként ami esperességem területét illeti, csak egyetlen kastélyról tudok, amely bizonynyára (!) bővelkedett műkincsekben: az Esterházy Herceg várkastélya Eszterházán. Hogy mi lett az ott felhalmozott műkincsekkel, arról biztos tudomásom nincs, csak sejtem. Az eszterházai községi elöljáróság tudna talán bővebb fölvilágosítással is szolgálni.

Maradtam őszinte tiszteletem nyilvánításával:

Horváth
esperesplébános.

[gépet; sk. aláírás tintával]

5. Muraközy Károly újkéri esperes jelentése, 1945. augusztus 29.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 125/1945

57/[1]945

Kedves Igazgató Úr!

Augusztus 16-án kelt levelére válaszolva tisztelettel értesítem, hogy az esperesi kerület területén tudtommal csak Ivánban van olyan főuri kastély, amely gazdátlaná vált, benne sok művészi értékű intarziás butorok voltak. A kastélyban állandóan laknak hol ezek – hol azok; az értékek sorsáról közelebbit nem tudok.

Ujkér 1945 VIII 29én
[tintabélyegző: IVÁNI ESPERESI KERÜLET 1926]

Tisztelettel:
Muraközy Károly
esperes

[tinta]

6. Várkonyi Jenő kapuvári esperes jelentése, 1945. november 5.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 214/1945

Igen tisztelt Igazgató Ur!

Mindkét levelét köszönettel megkaptam. Hogy eddig nem válaszoltam, annak csak az az oka, hogy az én esperesi kerületemben egyáltalában nincsen kastély vagy veszélyeztetett műkincs.⁴⁵ A kapuvári kerület ugyanis csak Osló, Szárföld, Veszvény, Babót, Hövej és Vitnyéd községekre terjed ki. Ezekben legjobb tudomásom szerint veszélyeztetett⁴⁶ műértékű dolog nincsen. Hozzám legközelebb⁴⁷ esik az eszterházi kastély, amelynek sok műértékű tárgyát elhurcolták, vagy tönkretették. De ez is a fertőszéplaki esperes: Horváth József körzetébe tartozik. Ő bizonyára többet tud az ottani károkról, valamint arról, hogy hogyan lehetne a további vandalizmust megállítani.

Egyébként igen szívesen leszek szolgálatára a jelzett ügyekben. Csak valamit is javuljanak a mostani lehetetlen közlekedési viszonyok Sopron irányában, fel fogom keresni, mert már nagyon kíváncsi vagyok, hogyan vészelté át a háborus időköt szép muzeuma.

Szívélyesen üdvözli

Kapuvár, 1945. nov. 5.

Várkonyi Jenő
apátplébános

[gépelt; sk. aláírás tintával]

7. Nagy Gyula bányászati esperes jelentése, 1945. december 12.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 268/1945

Kedves Igazgató Uram!

Aug. 16. és okt. 30. leveleire csak most tudok válaszolni. A késés oka az, hogy a mai viszonyok közt hihetetlenül sűrített gond és munka közt élünk. Politikai üldözésben is részem van. A szabadság, a lelkiismeret, a szó, az írás szabadsága úgy látszik megint valami „egypártrendszer” félének válik áldozatává. Ily körülmények közt nincs munkakedv sem a fizikai, sem a szellemi síkon.

Ami becses kérését illeti, hogy segítsék a megye területén található gazdátlan, vagy veszélyeztetett műkincsek megmentésében, csak elvi támogatást és teljes együttérzést ígérhetek, de jármű hiányában mozogni, utánajárni nem tudok. Igen kitüntető kedves bizalma, és vállalom is a megbízott szerepét, de mondom, eljárni nehezen tudok Egyenlőre nem.

Hogy valami konkrétumot is mondjak: Ugy tudom, hogy a csornai premontrei rendházban vannak veszélyeztetett műértékek. Esperesi kerületemben más kastélyszerű épület nincs is. A templomokat, tudtommal, komolyabb kár nem érte és veszély sem fe-

⁴⁵ Eredetileg: „müköncs”.

⁴⁶ Eredetileg: „veszélyeztetett”.

⁴⁷ Eredetileg: „leözelebb”.

nyegeti. Az oroszok a hazug nyilas propagandahírekre rációfoltak. Az egyedi Egyedi-kastély és valószínűleg néhány szilsárkányi nemesi kuria jöhet szóba itt mifelénk. Farádon a Sarlay-kastélyban láttam értékes darabokat. Én azt gondolom: egy műkincs politika alapja és kiindulópontja kell, hogy legyen: egy központi (megyei és országos) leltár és nyilvántartása a magántulajdon teljes sértetlensége mellett, sőt annak hatékony állami védelme érdekében, amint a telekkönyv sem jelenti a föld köztulajdonba vételét, hanem annak magántulajdonban való biztosítását.

Igazgató Urnak vagyok régi hive és tisztelője.

Bágyogszovát 1945. XII. 12,

Nagy Gyula sk.
esperes, plébános

[tinta]

8. Giczi József szilsárkányi esperes jelentése, 1946. február 12.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 45/1946

Nagyságos Igazgató Főőr Úr!

Szégyenlem és restellem, hogy a múlt év aug. 16-án és okt. 30-án k[elt] n[agy] b[ecsű] megkereséseire csak most tudok válaszolni. Még szept. hó folyamán személyesen felkértem az egyes kastélyok tulajdonosait a b[ecses] levelében foglaltak teljesítésére, de mivel dec.-ig nem közölték velem a kívánt adatokat, ezért a csatolt ívet bocsátottam és köröztettem közöttük, amelyet f. hó 11.-én kaptam vissza és azt azonnal csatoltan rendelkezésre bocsátom. Megjegyzem, hogy nálunk elhagyott kastély nincs, és az elvitt értékeket felkutatni nem lehet.

Szilsárkány, 1946. II. 12.

Mély tisztelettel
Giczi József esp[eres]-pléb[ános]

[tinta]

A szilsárkányi kastélyok műkincseinek jegyzéke

A tulajdonos neve	darabszám	Megmaradt műkincs	darab szám	Elvitt műkincs megnevezése
Baditz Lajos	-	-	-	Egy drb régi óra és 1 muzsika óra. Egy drb bachara régi szőnyeg. Egy drb titkos fióku íróasztal szekrény. Több tárgy, a mit a háború tönkre tett.
özv. Hőgyész Béláné	-	-	-	-

Hógyészy Erzsébet	-	-	-	2 drb. 3x4 m perzsaszőnyeg. Egy antik arany lánc kb. 50 gr súlyú, 1 antik ezüst toilettekészlet, 32 személyes eredeti Altwien service.
özv. Vaszary Béláné	-	-	-	Régi ezüst és arany érme gyűjtemény. Egy antik ötvözetű arany lánc 70 gr súlyú. XVII. sz.[-ból] való csipkék és hímzések.
Mészáros Jenő	-	Nincsenek, nem is voltak. Hacsak az ezüst evőeszközök nem tekinthetők annak. A 90 éves ezüst evőkészlet nem számítható annak. Ebből is elveszett 12 villa, 11 nagy és 11 drb kanál. Az még közös holmi a fentiekkel, de nem antik régi dolog. [Zavaros, nehezen követhető megfogalmazás.]		
Dr. Baditz Jenő				1 drb nürnbergi zsebóra az elsők közül. 1 drb Ampier álló óra valódi arany díszítéssel. 1 drb Alt Wien cukortartó. 1 drb metszett és köszörült ezüst fedelű kehely 1700 elejéről. 1 drb antik bachara mintájú afgán perzsa szőnyeg 3x2.5 m nagyságban, régi darab.

[tinta, több kéz írása]

II. Főjegyzői jelentések az alispánhoz

1. Soproni járás

1/a Dr. Molnár Elemér Sopron járási főjegyző jelentése, 1946. január 10.⁴⁸

SOM, Ikt. ügyv. ir. 10/1946

Másolat.

A soproni járás főjegyzőjétől. 2413/1945 szám. Tárgy: Műkincsek védelme. Hiv. sz. 5610/1945. Alispán ur Sopron.

Hivatkozott számú rendeletre az alábbi községekből jelentettek műkincseket:

Nagyecenk, gr. Széchenyi kastély egy része 1945 június havában leégett, a könyvtár megsemmisült. A keleti szárny bombázás során megsérült, egyéb berendezési tárgyak, ablakok, ajtók a hadműveletek során és azt követő időben nagymértékben megsemmisültek. Gondnoka jelenleg a volt gondnok, Domján Ferenc nagyecenki lakos, aki igyekszik a még menthető holmikat biztonságba helyezni. A kastély kápolna festményét a nagyecenki róm. kat templomban őrzik.

⁴⁸ Az alispán január 14-én küldte meg Csatkai részére.

Nagylozs, Solymossy kastély. A hadműveletek során berendezési tárgyait, ablakait, ajtóit elvitték részben az átvonuló katonaság, részben a helyi lakosság. A község rendelt ki gondnokot, de a holmikát összegyűjteni nem sikerült.

Röjtökmuzsaj, Versegi Nagy Elek tulajdonát képező kastély. A tulajdonos bent maradt a lakásban, így nagyobb károkat nem szenvedett.

Sopronhorpács, gr. Széchenyi János tulajdonában levő kastély. A felszabadulással kapcsolatos események folytán berendezési tárgyai megsemmisültek. Jelenleg is orosz katonaság tartja megszállva.

A többi jegyzőségek nemleges választ tettek.

Sopron, 1946. január 10.-én.

A másolat hitelélül:

Hófer Lajos

kiadó. h. Bősze sk.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Molnár Elemér

járási főjegyző.

[gépet; Bősze sk. aláírása tintával]

1/b Dr. Molnár Elemér Sopron járási főjegyző jelentése, 1946. január 16.⁴⁹

SOM, Ikt. ügyv. ir. 53/1946

Másolat.

A soproni járás főjegyzőjétől.
ad 752/1945.

Tárgy: A családi, mezőgazdasági, ipari
és egyéb gazdasági vállalatok
levéltárainak és irattárainak megmentése
Hiv. sz.: 5610/1945

Alispán Ur!

Sopron.

Hivatkozott számú rendeletére jelentem, hogy Nagycenken a gr. Széchenyi kastély irattára leégett. Jelenlegi gondnoka Domján Ferenc a megmaradt iratokat őrzi. A nagylózi Solymosi kastélyban is elpusztultak az iratok. A sopronhorpácsi gr. Széchenyi kastély még jelenleg is beszállásolás alatt van, így hogy mi maradt meg, azt megállapítani nem lehet.

Sopron, 1946. január 16-án.

A másolat hitelélül:

v. Budai Péter

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Molnár Elek s. k.

járási főjegyző

[gépet; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

⁴⁹ Az alispán február 16-án küldte meg Csatkai részére.

2. Csornai járás

Dr. Szilágyi Imre Csorna járási helyettes főjegyző jelentése, 1946. február 15.⁵⁰
SOM, Ikt. ügyv. ir. 60/1946

A csornai járás főjegyzőjétől.
2984/1945.
Tárgy: Műkincsek védelme
Rsz.: 5610/1945

Másolat.

Alispán Ur

Sopron.

Fenti számú rendeletre hivatkozással a műkincsek megőrzésére vonatkozólag jelentésemet az alábbiakban teszem meg:

Az egyedi kastélyban levő régiségek, műkincsek megőrzése nagy nehézségekbe ütközik, mert azok a zsidó javak eladásával idegen kézre kerültek, vagy a hadiesemények során elpusztultak.

Az örökösök a kastélyt a tavasz folyamán le akarják bontani. A fellelhető műkincsek összegyűjtését Polgár Aladár esperes plébános végzi.

Rábasebesen községben özv. báró Wildburg Arthurné és Ágota osztrák állampolgárok elhagyott kastélya van. A kastély az ablaküveg hiányoktól eltekintve, aránylag jó állapotban van. A kastélyban a tulajdonos kertésze, a háborus események folytán hajléktalanná vált egyének laknak, továbbá a magyar kommunista párt rábasebesi csoportjának párthelyisége van. A butorokat és a berendezési tárgyakat a lakosság a háborus események ideje alatt széthurcolta, többszöri felhívás ellenére csak igen csekély hányadát hozták vissza a butoroknak, amelyet a községi előljáróság kimutatásba is vett és az elhagyott javak kormánybiztosának bejelentést, illetve megküldött. Az épület felügyeletével az elhagyott javak kormánybiztososa a községi előljáróságot bízta meg.

A szanyi kastélyt, mely a győri püspökség tulajdonát képezi, a szovjet katonaság használja, ugyszintén a benne levő butorokat is. A kastélyban műkincsek nem voltak. A felszabadítás után a kastély csak rövid időre állt üresen, egyidejűleg a pártok használták, majd pedig május közepe után, rövid időközöket kivéve, állandóan az oroszok használatában áll. A benne levő butorzat nagy részét a továbbvonuló oroszok elvették, úgy hogy az eredeti kastély butorzatából csak nagyon kevés van meg, mert a kastély bebutorozásához már a községbeli lakosoktól is vettek igénybe a szovjetkatonák.

A kastély épülete használható állapotban van, csak kisebb rongálások vannak rajta, amelyek a használatból adódnak.

Az épületből származó ingóságok visszaszállítására a község lakosságát már több ízben felhívtam, sőt a rendőrség kutatott is utána, de eredménytelen maradt.

⁵⁰ Az alispán február 21-én küldte meg Csatkai részére.

Az előkerülő ingóságok kezelésére tekintettel arra, hogy a kastély a győri püspökség tulajdonát képei, a helyi plébánost, Kövecses Józsefet kértem fel.

Az épülettel és az ingóságokkal kapcsolatban felmerült károkat csak a kiürítése után lehet pontosan meghatározni.

Csorna, 1945. (!) február 15-én.

A másolat hitelül:

v. Budai Péter sk.

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Szilágyi Imre

h[elyettes] jár[ási] főjegyző.

[gévelt; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

3. Csepregi járás

Az alispán jelentése a csepregi járásról, 1946. február 21.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 60/1946

Sopron vármegye alispánjától.

Ad 5610/1945

Tárgy: Mükincsek védelme.

Dr. Csatkai Endre urnak

a városi muzeum igazgatója

Sopron.

A csepregi járás területéről beérkezett jegyzői jelentések alapján a következőket közlöm:

Chernelházadamonya községben báró Schelwer Györgyné tulajdonát képező urilak van. Ezt az épületet jelenleg az oroszok tartják elfoglalva. Az épület jókarban volt, de állandóan fogynak róla az ajtók, ablakok, padlók és így a pusztulásnak néz elébe. Az oroszok miatt állagának megóvása lehetetlen.

Mesterháza községben dr. Mesterházy Ernő tulajdonát képező urilak van. Ebben is oroszok vannak még mais elhelyezve. Maga az épület jókarban volt, de ablakai, ajtói, padlózata, kerítései és mindezek főként a melléképületeken pusztulásra vannak ítélve, mert megmentésükre az oroszok miatt intézkedni nem lehet.

Értékek egyik urilakban sincsenek.

A büki dr. Szapáry-féle kastély és berendezésének tulajdonosai állandóan a községben lagnak és a kastély sorsát állandóan figyelemmel kísérik.

A Szapáry kastélyt lövés vagy bombasérülés nem érte, ellenben most is még orosz katonaság szállásául szolgál és annyira el van zárva őrséggel és kerítéssel, hogy bejutni

nem lehet. Ellenben hallomásból – bent járt tolmács útján – értesültem, hogy az ott maradt berendezés már nincs meg.

A berendezési tárgyak nagyobb része a tulajdonos volt alkalmazottainál van elhelyezve, sok családnál elosztva. Azoknak egy helyre összegyűjtését a fennálló körülmények még gátolják. Az összegyűjtést különben is a tulajdonosok tartják fenn maguknak.

Műgyűjtemény idemenekítéséről nem tudok. Ahhoz tartozó tárgyak a sokszor hirtetett felhívás dacára be nem jelentettek.

A helybeli műkincsek felügyeletére özv. gróf Szapáry Györgyné büki lakost javasolom felkérni.

A peresznyei kastély használható állapotban van, állandóan oroszok lakják. Butorzatára, berendezésére vonatkozólag úgy értesültem, hogy azt széthordták.

A felügyeletre Mautner Antal erdőmérnököt lehetne felkérni, aki a kastély korábbi berendezését ismeri.

Az iváni gr. Széchenyi féle kastély az ablakkárokat kivéve, jó karban van. A kastély butorzatából csak pár darab van meg. 90%-át részben a felszabadító orosz csapatok megsemmisítették, részben pedig a község lakossága széthordta. Műkincs, vagy muzeális értékű dolog ezek között nem volt. A sok értékes ezüstnemű és fehérenemű mind eltűnt. Ezeknek semmi nyoma. Esetleges házkutatás tartásával lehetne talán még valamit összeszedni, bár igen nagy a valószínűsége annak, hogy az azokat birtokba vevők a hozzájuk került dolgokat már tovább adták.

Nagygeresden és Tompaládonyban műkincsek nincsenek. A nagygeresdi dr. Mesterházy-féle kastélyt jelenleg az oroszok lakják és a lakás napról-napra rosszabb karban van. A butorokat tüzelik, a kilincseket leszedik, a szobákból a kályhakürtőket az ablakokon eresztik ki.

Általában az a helyzet, hogy ezen kastély teljesen meg fog semmisülni.

Csáfordjánosfán a Simon kuria épülete sértetlen, s mivel a tulajdonos az orosz bevonulást megelőzőleg, majd azt követőleg is a kuriában lakott és lakik, az értékekben kár nem történt.

Intézkedésre itt egyelőre szükség nincsen.

Sajtoskálón a Rupprecht féle kastély használható, jókarban levő épület. Az orosz katonaság vette igénybe már szeptember 8-körül és azóta benne laknak. A könyvtárat már körülbelül augusztus 10-én megnéztük a mezőgazdasági vonatkozású feljegyzések miatt, de alig maradt néhány drb. idegen nyelvű különböző vonatkozású könyv, s ezt Rupprecht Tibor használta. A butorok nagy részét összeszűrték, széthordták. Simaságon ugyancsak orosz katonaság tartja megszállva a kastélyt már augusztus óta s ott sem maradt semmi értékes holmi. A kastély jókarban levő, lakható épület.

Zsira községben levő és Legszentebb Üdvözítő Leányai Zárda tulajdonát képező kastély meglehetősen jó állapotban van. Műkincsek nincsenek.

Sopron, 1946. évi február hó 21-én.

Dr. Kotsis Elemér

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

Dr. Kotsis Elemér alispán

[gépeelt; sk. aláírás tintával]

4. Kapuvári járás

4/a Az eszterházi körjegyző jelentése, 1945. december 27.⁵¹

SOM, lkt. ügyv. ir. 23/1946

Másolat.

Eszterházi körjegyzőségtől.
1885/1945

Tárgy: Mükincsek védelme.
Rsz: 5610/1945 sz.

Alispán urnak

Sopron.

Jelentem, hogy az eszterházi várkastélyban a felszabadulás óta állandóan orosz katonaság van. Augusztus 12-ig nemi beteg kórház, november 10-ig páncélos alakulat, azóta pedig kórház. A várkastélyban levő butorokat, régi fegyvereket, képeket a nemi beteg kórház elvitte, vagy elpusztította. A páncélos alakulat az ablakok és ajtók jórészt elvitte. Jelenleg az a helyzet, a várkastélyban és vele összefüggő épületekben semmiféle butor nincs, ajtó és ablak hiány miatt az épületek egyrésze nem lakható. Így például az u. n. lovászház, melyben c[ir]c[a] 30 szoba van, teljesen lakatlan, minden ablakát elvitték. Ujabban a padlás gerendázat, padlózat, mozaik parkett tüzelését is megkezdték. Erről a károkról pontos adatokat nem lehet megállapítani, mivel tilos a bemenet.

A lakosság porcelánt és kisebb butort vitt el, azonban a hatóságnak átadni nem hajlandó, mivel valamilyen munka fejében kapta az oroszoktól. Javasolom, hogy az összeszedést az orosz katonaság teljes elvonulásáig, alispán ur függessze fel. A műemlékek felügyeletére Porpáczy Aladár, az állami kertészet vezetője lenne a legalkalmasabb. Ő volt a várkastély gondnoka, s így legjobban ismeri a benne volt s megmaradt műemlékeket.

Az épületek védelmére szükséges lenne az ellenőrző bizottság közbenlépése.

Eszterháza, 1945 december 27.-én

alírá s. k. körjegyző.

A másolat hitelül:

v. Budai Péter

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

[gévelt; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

⁵¹ Az alispán január 28-án küldte meg Csatkai részére.

4/b Az alispán jelentése a kapuvári járásról, 1946. február 25.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 62/1946

Sopron vármegye alispánjától.

Ad 5610/1945

Tárgy: Műkincsek védelme.

Dr. Csatkai Endre urnak,
a városi muzeum igazgatójának,

Sopron.

Hivatkozással mult évi december hó 6-án kelt átiratomra a kapuvári járás területéről beérkezett jelentések alapján a következőket közlöm.

Mihályi községben egy műkincs számba menő kastély van, a Dőry Miklósné tulajdona és a Fiáth féle kuria, ami kb. 200 éves lehet, de mindkettőnek tulajdonosa itthon van és gondozza.

Beled községben egy kastély van Barthodeiszky Gizella tulajdonában, nem rongálódott meg a háború folyamán. Butorzatát széthordták ugyan, de nem volt közötté műemlék. A kastély tulajdonosnője itthon van.

Rábakecöl községben elhagyott és jelenleg is gazdátlanul levő kastély vagy kuria nincs. Gr. Cziráky György kuriáját az orosz bevonulás alkalmával kirabolták ugyan, de a későbbi rendőrségi kutatások alkalmával ez elhordott javak nagyrésze visszakerült tulajdonosához.

Dénesfa községben⁵² gr. Cziráky József dr. saját maga lakik kastélyában és ugyancsak a kastélyban van egy magyar katonai alakulat ezredtörzs is. A kastélyból a műkincsek legnagyobb része elveszett a hadműveletek folytán és azt követő időkben, maga a kastély állapotában nagyobb rongálás nem történt.

Kisfalud községben elhagyott kastély már nincsen, mert dr. Ajkay István visszatért.

Az eszterházai várkastélyban a felszabadulás óta állandóan orosz katonaság van. Augusztus 12-ig nemibeteg kórház, november 10-ig páncélos alakulat, azóta pedig kórház. A várkastélyban lévő butorokat, régi fegyvereket, képeket a nemi beteg kórház elvitte, vagy elpusztította. A páncélos alakulat az ablakok és ajtók jórészt elvitte. Jelenleg az a helyzet, a várkastélyban és vele összefüggő épületekben semmiféle butor nincs, ajtó és ablak hiány miatt az épületek egy része nem lakható. Így például az u. n. lovászház, melyben kb. 30 szoba van, teljesen lakhatatlan, minden ablakát elvitték. Ujabban a padlás gerendázatát, padlózatot, mozaik parkett tüzelését is megkezdték. Ezekről a károkról pontos adatokat nem lehet megállapítani, mivel tilos a bemenet.

A lakosság a porcelánt és kisebb butort vitt el, azonban a hatóságnak átadni nem hajlandó, mivel valamilyen munka fejében kapta az oroszoktól. Az összeszedés az orosz katonaság teljes elvonulásáig felfüggesztendő volna. A műemlékek felügyeletére Porpáczy

⁵² Eredetileg: „községben”.

Aladár, az állami kertészet intézője lenne a legalkalmasabb, ő volt a várkastély gondnoka s így legjobban ismeri a benne volt s megmaradt műemlékeket.

Az épületek védelmére szükséges lenne az ellenőrző bizottság közbelépése.

Sopron, 1946. évi február hó 25.

Dr. Kotsis Elemér

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

Dr. Kotsis Elemér alispán

[gévelt; sk. aláírás tintával]

III. Levelek a nagycenki kastély megmentése érdekében

1. Csatkai Endre levele a MOB elnökségéhez, 1946. május 14.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 148/1946

A Műemlékek Orsz[ágos] Bizottsága n[agya] t[isztelt] Elnökségének

Budapest, IX.

Hőgyes Endre-u. 10.

Igen tisztelt Műemlék Bizottság! Ma értesülök róla, hogy a nagycenki Parasztszövetség megkapta az odavaló Széchenyi-kastélyt és a parkot a híres hársfasorral. Ugy szintén értesülök róla, hogy a közeljövőben a kastélyt átalakítják, még pedig az előjelek szerint gazdasági épületekké, minek következtében a történelmi nevezetességű és műemlékszámba is menő épületcsoport el fog alkalmasint tűnni. Jelenleg a kitelepítéssel⁵³ járó mozgási korlátozás folytán nem szállhatok ki és nem adhatok részletes tervet, de addig is kérem a MOB nagytekintetű elnökségét, sziveskedjék sürgősen a nagycenki parasztszövetség-nél közbenjárni, hogy a MOB tudta nélkül a kastély átalakításához ne fogjon, valamint hogy a parkot és a hársfasort ne bolygassák meg, ami hallomás szerint egyébként már nagyban folyik is. A mozgási korlátozás valószínűleg a hét végén véget ér, és a jövő héten kimennék, akkor részletesen is beszámolhatok, azonban addig is kérem, ismételten hangsúlyozom a sürgősséget, a közbelépést a MOB részéről.

Sopron, 1946. V. 14.

Igaz tisztelettel

Csatkai Endre dr.

a soproni múzeum igazgatója

[tintabélyegző: Sopron sz. kir. város múzeuma 1867]

[tinta]

⁵³ A soproni és környékbeli németek kitelepítéséről van szó.

2. Csatkai levele az OGYB-hez, 1946. június 25.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 220/1946

SOPRON SZAB. KIR. VÁROS MÚZEUMA. [fejbélyegző]

Sopron 1946. VI. 25.

Mélyen Tisztelt Gyűjteményi Bizottság!

A tegnapi napon, felhasználva a Gyűjteményügyi Bizottságnak még nálam levő segélyének maradékát, kiutaztam Nagycenkre, hogy személyesen meggyőződjem a nagycenki Széchenyi kastély állapotáról, amelyről riasztó hírek kerültek forgalomba. Ezek szerint a Parasztszövetség nagycenki fiókja a kastélyt, vagy legalábbis annak nagy részét vagy le akarja bontatni, vagy átalakíttatni, persze gazdasági célokra (magtár, raktár, istálló). Hasonlóképpen a park javarészét, sőt a hirneves hársfasort is gazdasági szempontok szerint alakíttatná át. A hírek vételekor azonnal értesíttem a Műemlékek Orsz[ágos] Bizottságát és kértem, hogy hasson oda, hogy a történeti nevezetességű kastély és környéke csak a MOB által engedélyezett tervek alapján változhassék meg. Beadványomra választ nem kaptam.

Június 24-én tehát vonaton kiutaztam Nagycenkre. Sajnos a Parasztszövetség vezetőségével nem tudtam beszélni, de megbízottamat kértem rá, hogy még a héten kérjen pontos tájékoztatást a szándékolt változtatásokra nézve. A parkban egyébként tehének legelnek, viszont a hársfasor, amennyire láthattam, még érintetlen. Ami a kastélyt illeti, annak az 1800-ban épült része siralmasan fest. Nemcsak bombatámadás folytán szenvedett, hanem később a megszállás alkalmával tűz ütött ki benne. Mindezek következtében ma persze egyetlen ablak sincs rajta, tetőzete alig van és ujabban már a parkettát is a legtöbb helyen felszedték. A főlépcső felszárnya összedült, több helyütt a mennyezet is. Az erkély maga ledőlt, rokokó vaskorlátja elég ép. A felette levő relief is aránylag jókarban maradt. A kastélyban egyetlen darab butor nem maradt, csak egy valamennyire ép rokokó kályha és kettő töredékesen. Ezeket a napokban kiigényelem, bár attól félek, hogy szétbontásuk alkalmával tönkremennek, viszont szállításukra is alig tudom még, honnan lesz fedezetem. A kastély kápolnájának berendezéséből sok mindent megmentett Szántó esperes és jelenleg a sekrestyében őrzi. A főépülethez⁵⁴ csatlakozik az u. n. vörös kastély, amelyet az 1830-as években Széchenyi István építtetett. Ez aránylag job (!) karban maradt, bár parkettát itt sem találni. Udvarában a kut megsérült, egyébként felverte a gaz. Az üvegpa villon csak rom. A kastély butorzatát állítólag főképp Peresztég⁵⁵ község lakószai hordták szét, a levéltár egy részét Szántó esperes őrzi egyik plébániai mellékhelyiségben, a zöme még a kastély termeinek padlóján fekszik, azonban beürülékezve. A könyvtárat széthordták. Tudakozódások alapján felkerestem Varga Lajos cenki lakost, aki a kápol-

⁵⁴ Eredetileg: „főéülethez”.

⁵⁵ Eredetileg: „őfkép Perezsteg”.

na mellett levő vezeklő fülke Magdolna képét vitte magával. Nagy csürés csavarás után beleegyezett abba, hogy a muzeum pecsétjével ellátott elismervény ellenében a képet megbizottam a következő napokban elviheti. Felkerestem Horváth Henrik asztalost, aki két rokokó szekrényt vitt el. Előadása szerint ez a gondnok tudtával történt és csak úgy hajlandó a szekrényeket kiadni, ha mentési fáradságáért jutalmat kap. Egyébként a szekrényeket szétszedett állapotban találtam és sok törmelékkel körülvette. Amíg a tulajdonjog tisztázva nincs, addig itt nem lehet semmit elérni azonkívül, hogy az Elhagyott javak biztossága nem veszi lajstromba a két, egyébként gyönyörűnek mutatkozó szekrényt.

Ezek volnának tehát az eredmények. Valószínűleg a legtöbb kastélyról csak ennyit lehet jelenteni, de itt mégis Széchenyi István kastélyáról van szó, és így valami módon mégis más mértéket kellene alkalmazni. Ugy vélem, hogy ha a kastélyt idegen tőkének ajánlanák fel, a gyönyörű parkkal egyetemben, pompás üdülőhelynek alakíthatnák át; addig is cserkészothonnak is megtenné. Legalább valamennyire rendbeszednék és a további pusztulást megakadályoznák...

Ami költségeimet illeti, mellékelem az elszámolást. Természetesen költségeimet egyáltalán nem fedezte a még rendelkezésre álló összeg, mert hiszen jóformán csak az uti költségre volt elég, míg élelmezésemre kénytelen voltam a magam keserves keresményét felhasználni.

Mikor kérem, hogy mindkét rendbeli elszámolásomat tudomásul venni és jelentésemre b[ecses] észrevételüket megtenni sziveskedjenek, maradtam igaz tisztelettel

[tintabélyegző: Sopron sz. kir. város múzeuma 1867]

Csatkai Endre
igazgató főőr

[gévelt; sk. aláírás tintával]